

MATERIALS

Mallorca i el comerç medieval de les olles de Barcelona i el seu entorn

Jaume Coll

La conquesta de Mallorca per Jaume I el 1229 va acabar amb la producció terrissera local de l'illa i amb les importacions d'altres centres musulmans. A partir d'aquest moment, la vaixel·la ordinària de cuina (olles i cassoles) es van importar de centres catalans, cosa que representà no només obrir nous circuits comercials sinó un canvi en les tradicions culinàries portades pels conquistadors de la corona d'Aragó. Una cosa semblant va ocórrer a València després del 1238. El present article discuteix el problema i intenta fer una aproximació arqueològica a la identificació de les sèries importades de la regió catalana a Mallorca, amb referències als territoris valencians, i la seva cronologia.

El procés de conquesta dels territoris musulmans de la costa mediterrània de la península es va iniciar al segle XII, amb la caiguda de Tortosa (1148), però fou durant el segle XIII quan es va convertir en l'eix central de la política de la corona catalanoaragonesa. En pocs anys es van conquerir els territoris del sud de l'Ebre (la Sènia, Albocàsser, Benicarló, Peníscola, Vinarós) (1232-33), mentre abans, el 1229, com a pòrtic de l'expansió i necessària base de suport i control marítim, s'havia pres Mallorca. En poc menys d'una dècada va caure València (1238), i uns anys més tard caigueren Xàtiva (1244), Dénia, Alacant, i es va iniciar la conquesta de Múrcia. En el cas de l'illa de Mallorca, la població musulmana va ser expulsada en menys de tres anys, ja que la resistència en les zones de muntanya es va perllongar fins al 1232. El panorama ceràmic que en aquests territoris ens oferixen els jaciments musulmans representa un cert esplendor: un variat conjunt de formes i tècniques decoratives que comprenen des de la vaixel·la de taula fins a la de cuina o emmagatzematge, usades en uns quinze grups funcionals, dels quals nou eren d'ús habitual en els ambients urbans o en els principals nuclis rurals d'habitació¹. Amb la conquesta, tot

l'univers de riquesa material que mostren aquestes ceràmiques, tant en capacitat tècnica i complexitat del sistema productiu i de la seva xarxa de distribució, quedaren absolutament truncats (Coll Conesa 1989). Nombrosos jaciments rurals es convertiren en amagatalls d'aquestes riques ceràmiques i dels béns materials més preuats dels musulmans que s'amagaven o fugien, de la qual cosa n'és un exemple el conjunt ocultat en la Cova dels Amagatalls (Trias 1981), encara que les ceràmiques del

1 Es consideren les funcions esmentades per J. Coll (1989). La prospecció de la vall de Sóller ha demostrat que als territoris de les alqueries conegudes es troben nuclis d'habitació dispersos amb localitats que mostren la presència de nombrosos grups funcionals, àdhuc importacions de Tunis, Sicília o del sud peninsular (p.e. Binibassí, Beniross), i d'altres amb una escassa representació, que consisteixen majoritàriament en cànters o gerretes per beure, seguides d'alfàbies i llibrells. Les olles, en canvi, s'associen sovint a les safes o safetes (en 25 casos sobre 40 localitats), cosa que pot ser que indiqui llocs residencials. La major associació d'aquestes es troba amb cànters i gerretes (35/40).

2 Sobre Almallutx hi ha hagut un malentès que perdura fins ara. A la primera publicació s'interpretà com un jaciment postmusulmà, donat que aparegueren ceràmiques que aleshores -inici dels anys setanta- eren mal conegudes. Les excavacions foren portades a terme durant les tasques de salvament de les construccions prehistòriques de la vall d'Almallutx durant la construcció de l'embarbassament del Gorg Blau, i s'encomanà extreure una de les habitacions del poblat medieval a Antoni Estades Gelabert. Les ceràmiques es trobaren quasi completes sota un nivell de teules i d'incendi, i són de clara tipologia almohade. Inclouen safes amb decoració de ratlles verdes sobre fons blanc, altres de vidriat turquesa, gerretes amb esgrafi i corda seca, i d'altres amb coberta verda de plom i coure, així com olles de coll alt i alfàbies amb cordons digitats. Actualment estan en estudi, i per això hem pogut constatar que no s'hi troba ni un sol fragment de les ceràmiques que són objecte d'aquest treball, que per a nosaltres són abundoses en els contextos de la segona meitat del segle XIII a Mallorca.

Olla de ceràmica grisa catalana.

Fotografia: Museu d'Història
de la Ciutat de Barcelona.

moment queden ben il·lustrades per altres jaciments com el de l'Alqueria islàmica d'Almallutx (Zozaya et al. 1972), i troballes procedents de refugis de muntanya prospectats recentment (Coll CONESA 2007a). En concret l'alqueria islàmica d'Almallutx, interpretada pels seus primers estudiosos com l'evidència d'una ocupació cristiana de la segona meitat del segle XIII, és en realitat una alqueria destruïda l'any 1232 segons ens diuen els documents conservats i les seves pròpies restes². La veritat és que Mallorca fou gairebé despoblada dels musulmans que l'habitaven i només hi van romandre alguns pocs esclaus i aquells que es van manifestar cristians, que es convertiren i van pactar amb el rei Jaume I, com el mític Aben Abet, i possiblement també els Bennàsser, assentats en indrets de la serra d'Alfàbia, clarament a Biniforany, malgrat que les terres de la propera possessió d'Alfàbia i el topònim S'Arrom amplien el possible territori ocupat pel grup abans de la conquesta. Després del 1229, l'artesanat urbà es paralitzà o desaparegué, segons indica la informació de la qual disposem, per això es planteja un problema de subministrament d'aquells elements del tot indispensables i quotidians necessaris per al dia a dia, com la ceràmica de cuina i d'emmagatzematge de líquids. El sistema econòmic de l'illa es transformà i segons R. Soto els conreus canviaren durant el segle XIII en un termini curt de temps. S'instaurà un sistema que potencià especialment la vinya (30,37%), l'olivera (12,56%) i el blat -en part preexistents en pocs i concrets indrets de no gaire extensió- (Soto 1984). Com a complement, Soto comptabilitzà a la documentació escrita un 32,23% de conreus irrigats, un 8,9% de fruiters, un 6,54 de figueres i quantitats menors de garrovers i llegums. Els excedents comercialitzables del conreus de la trilogia mediterrània (blat, vi i oli) prest necessitaren contenidors per a la seva distribució, probablement gerres o alfàbies i alcolles, com

veiem a la primera documentació referida a la indústria ceràmica dels tallers valencians de Manises i Paterna, la qual segurament seguí un patró semblant. Malgrat això, les primeres notícies pertanyents al segle XIII sobre la nova indústria terrisseria que s'inicià a Mallorca (Bernat i Serra 1993, 826) remetent a moments prou tardans. Així, l'any 1270 Bernat Gerrer s'establí en dues cases d'una porció de Berenguer d'Esplugues, situada en el barri de la Gerreria de Palma. El 1283 es subhasta la teulera de Bernat Falconera a Mandrava (Inca), segurament d'origen musulmà per l'evident continuació del topònim *al-madrah*. L'any 1285 Iacobus Morata és citat com *figulus Inca* (terrisser de la població d'Inca). Finalment l'any 1292 s'establí una nova casa en el barri de la Gerreria de Palma, que abans fóra de *Jacobi jarrari*. A més, el document de l'establiment de l'esmentat Bernat Gerrer per part de Berenguer d'Esplugues ens diu que confrontava amb dues cases de la Real, i esmenta que "*predictas itaque duas domos cum dicto portico et tro et furno iarrarie que ibi sunt*", és a dir, tenien un forn de fer gerres (Bernat i Serra 1994, 826). Malgrat aquestes notícies, descobrim encara arqueològicament les produccions insulars d'aleshores, encara que per la denominació del barri és fàcil pensar que devia consistir inicialment en gerres, cànters i en general contenidors, així com vaixel·la d'ús bàsic per a la cuina -malgrat que no es troba esmentada-, més si tenim en compte que segons la documentació de la primera meitat del segle XIV encara era predominant a la taula la vaixel·la de fusta (Olivar Dayı 1950 i 1952). De fet, la lleuda de Colliure de l'any 1300 esmenta, junt a les olles d'obra de terra, "scudelles, talladors, anaps" i "altra obra de torn", de la qual es diu que és "de la dita fusta". Indubtablement, l'ús d'indispensables estris ceràmics casolans es pogué cobrir, en part, durant el buit cronològic situat entre la conquesta i els primers establiments terrissers

La vall de Sòller i Fornalutx amb els jaciments d'època musulmana i les localitats on han aparegut ceràmiques de cuina grises catalanes.

Equidistância de corbes 100m.
Cota mínima 100m.

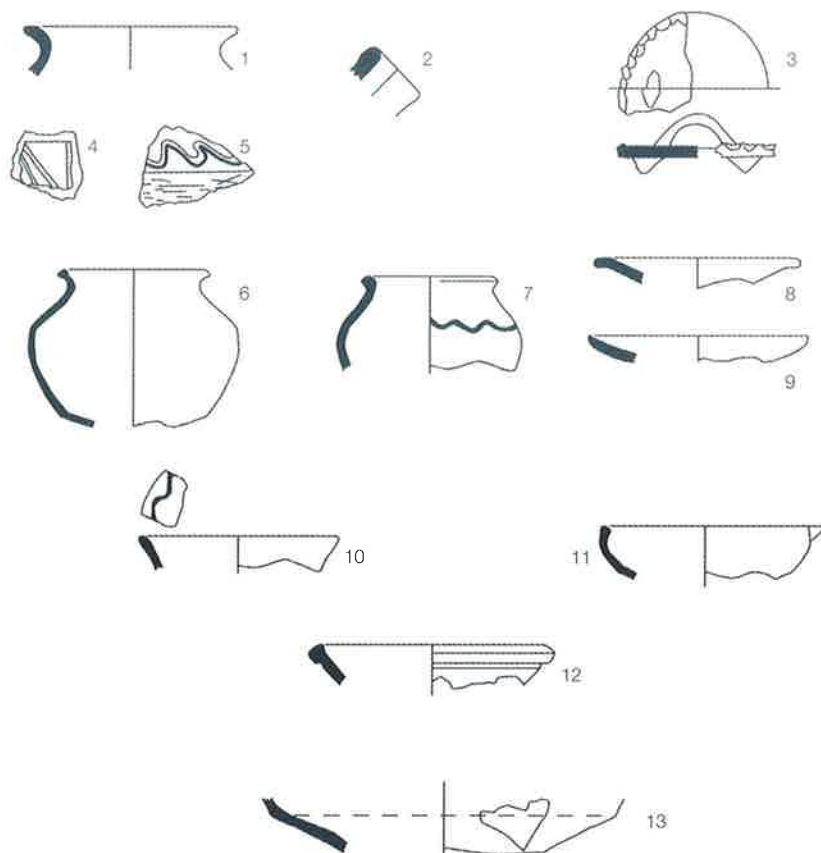
insulars, per algunes ceràmiques importades que es detecten sovint als jaciments de transició. A les darreries dels anys setanta ens va cridar l'atenció la troballa d'olles i cassoles, en general sempre ceràmiques de cuina, de cocció reductora (Fig. 1), amb inclusions minerals de roques exògenes, enfront de les pròpies dels predominants i habituals materials calcaris locals. Aquelles incloïen miques de lluentor daurada fàcilment visible a l'ull nu, i es tractava sempre de produccions realitzades a torn lent. La recerca de paral·lels ens va dur a identificar-les amb ceràmica de cuina de Barcelona o d'altres tallers del Principat, allí dita ceràmica grisa medieval catalana (COLL CONESA 1979). De fet, les *Ordinacions d'en Sanctacília* regularen a Barcelona la producció ceràmica en els aspectes de conformació d'olles i gerros, ja durant la segona meitat del segle XIII (PADILLA I VILA 1996), la qual cosa ens dóna una idea del grau d'estandardització i del control de la producció existent en aquella ciutat, segurament iniciat per abastir un mercat ampli i aconseguir uns mínims de qualitat (BELTRAN DE HEREDIA 1997 i 1998). Ara sabem que, contemporàniament, Barcelona fabricà també pisos decorades que es distribuïren almenys en els territoris continentals de la Catalunya del Nord (LEENHART *et al* 1996; BELTRAN DE HEREDIA 2006), però no consta de moment la seva troballa a les zones objecte del nostre estudi.

entre les ceràmiques grises comunes, o de coccio redutora. Existeixen, no obstant això, ceràmiques grises que no presenten aquestes inclusions que, o bé procedeixen d'altres tallers catalans, o bé són locals, aspecte que no podem encara aclarir. Es dona la circumstància que la mica àuria es troba ocasionalment en olles musulmanes del tipus Rosselló D (ROSSELLO BORDOY 1979), la qual cosa indica que fins i tot aquestes degueren fabricar-se fora de l'illa. Les roques de granit formen part del substrat geològic de la zona nord de Barcelona i els al·luvions del subsòl de la ciutat contenen en abundància minerals metamòrfics d'aquest origen. Una altra zona amb materials metamòrfics de tipus granític, pissarres, i on abunden especialment els micasquistos, se situa a l'interior de Cartagena i a l'orient de Granada, inclusions que identifiquen la producció tardoantiga, denominada "ceràmica de cuina bizantina murciana" (CCBM) (LAIZ I RUIZ 1988), també present en alguns jaciments tardoantics de la vall de Sóller (COLL CONESA 1996). No obstant això, les inclusions de les produccions de les tres àrees difereixen i permeten distingir-les. A primera vista, les ceràmiques grises catalanes mostren làmines de mica àuria ben visibles, mentre que les de Cartagena presenten cristalls platejats o blancs angulosos, i les malaguenyes -aquestes sí que s'han de veure amb lupa- inclusions pissarrenques laminars fosques.

Identificació del material

Es tracta de ceràmiques de cocció reductora amb presència de biotita o mica àuria, en làmines de grandària considerable (1 a 3 mm), de lluentor daurada evident, juntament amb quarzos arrodonits. La biotita és una roca metamòrfica absent a Mallorca, la qual cosa permet clarament distingir les ceràmiques importades

L'estudi i la caracterització dels materials produïts en el taller català de Cabrera d'Anoia ens ha aportat una valuosa informació cronològica i tipològica, essencialment de context històric, per comparar amb les peces localitzades a Mallorca, malgrat que, pel que sembla, la seva distribució fou comarcal. És especialment enriquidor conèixer la varietat de morfologies formals i funcionals que allà es fabricaren, especialment pel fet de ser un àmbit clarament rural. Les pastes incorporen minerals grani-

Làmina 2. Algunes de les troballes de CCGC de Mallorca.

- 1: Olla de (TCS-1700), 2: Fragment de broc vessador (TCS-882) de la Tafona de Can Serra (Sóller).
3: Tapadora de Can Pinya (Sóller);
4 i 5: Fragments d'olla decorada amb impressió de canya (TCS-886 i 311);
6 i 7: Olles de Palma de Mallorca (pres de RIERA, 1997);
8 i 9: Tapadores de Palma de Mallorca (pres de RIERA, 1997);
10 i 11: Cassoles de Palma de Mallorca (pres de RIERA, 1997);
12: Llibrell
13: Fogó (pres de RIERA, 1997).

tics, amb desgriexants gruixuts d'uns 3 mm. Són de cocció reductora, i per tant grises, dures i poroses. La seva factura és grollera. Entre la seva producció es troben olles, gerros, cassoles, munidores, gerretes, ancolles, llibrells, paelles, etc. i la seva cronologia abasta des de la 2a. meitat del segle XII al tercer quart del segle XIV. Quant a l'ancoratge cronològic concret de la producció de Cabrera, es troben evidències del segle XIII a Santa Maria de Rubió (Anoia), amb peces acompanyades amb monedes de Jaume I de l'emissió de 1271 i altres de Jaume II, que indiquen almenys una cronologia de l'últim quart del segle XIII. Les sitges anteriors a la construcció del temple de Sant Miquel de Veciana presentaven ceràmiques d'aquest tipus, i el pis de l'església contenia una moneda de Jaume I (1213-1276). Sant Jaume Sesoliveres (Igualada) contenia dipòsits del primer terç del segle XIII i mitjan segle XIV, datats per una moneda de Pere el Cerimoniós (1336-1387). A Santa Càndia d'Orpí les sitges de grans situades sota part de l'església es van cobrir amb un paviment datat per una moneda de Pere III (1336-1368), i a més el temple és esmentat per primera vegada l'any 1368 (LOPEZ MULLOR 1997: 77). López Mullor indica que la producció es va estendre fins almenys el segon quart del segle XIV.

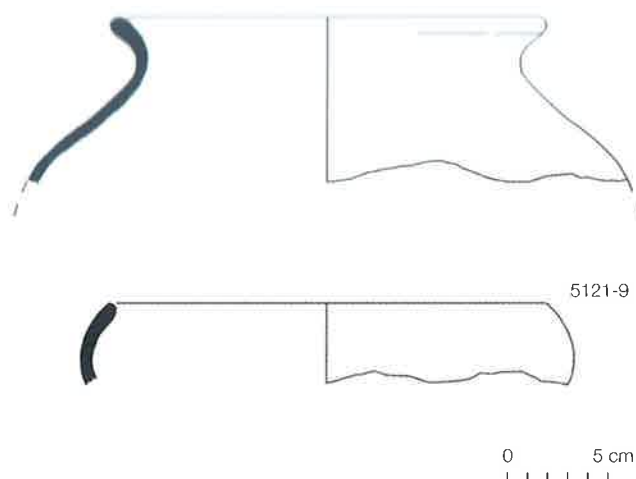
El cas de Mallorca (vall de Sóller i contextos publicats de Palma)

Aquestes ceràmiques s'han trobat en abundància a la vall de Sóller (Mallorca), en assentaments musulmans ocupats després de la conquesta pels nous colons. En total, les importacions de ceràmica de cuina grisa catalana es documenta en nou localitats (Làmn. 1): la vila de Sóller (Can Pinya, Can Mohana, Tafona

de Can Serra), Tafona de Son Angelats, Roca Rotja, S'Oliver del Fenàs, Can Frau de Binibassí, Es Pinaret de S'Era de Binibassí, Cova de Cas Batllet de Binibassí, Fornalutx i Biniraix). Aquests jaciments semblen ser indicadors de la possible pervivència d'algunes habitacions en el moment immediat de la conquesta catalana i abans de la difusió de les pises decorades catalanes o valencianes. Així, pel que fa a l'alqueria de Binibassí, s'esmenta en un document de 1242 l'ocupació de "*domos sarracénicas*" amb "*algorfa*" (graner en el pis alt) i "*cellarum*" en una zona de cultiu d'olivar en marges ("*marginem olivarium*") (CARBONERO 1992: 271 i 277). A l'actual finca de Binibassí s'han localitzat quatre localitats musulmanes medievals, i en tres d'elles, inclosa la que ha ofert les evidències més rellevants (ceràmica musulmana importada de Sicília occidental i pises decorades en blau i manganès de Tunis, de les darreries del segle XII) (COLL CONESA 2007a i b), s'ha trobat també ceràmica grisa catalana de cuina. A més, en els jaciments de refugi de la serra ocupats pels musulmans els darrers dies de la conquesta (Ses Solanes de Biniraix, Pep Rave II, Baix Sa Penya d'en Joi, etc.) no apareixen aquestes importacions. Realitzant una aproximació estadística a la freqüència d'aparició d'aquestes produccions, hem vist que el percentatge de ceràmiques grises sobre treballs cristians dels segles XIII i XIV en estructures rurals és del 37,5 %. En el jaciment urbà millor conegut (Tafona de Can Serra, Sóller), el qual disposa de 263 fragments pertanyents al moment, la ceràmica grisa catalana de cuina es presenta amb una freqüència del 26,6% del total. Entre el total d'elements recuperats pertanyents a la dominació cristiana dels segles XIII-XIV (n= 401), el percentatge de la ceràmica catalana de cuina és del 26,7 %.

Pel que fa a la Ciutat de Mallorca, M. Riera (1997) esmenta tres jaciments en parlar de ceràmiques grises catalanes: Santa

Làmina 3. Olla i cassola del Bullidor (Amigo *et al.* 1986).

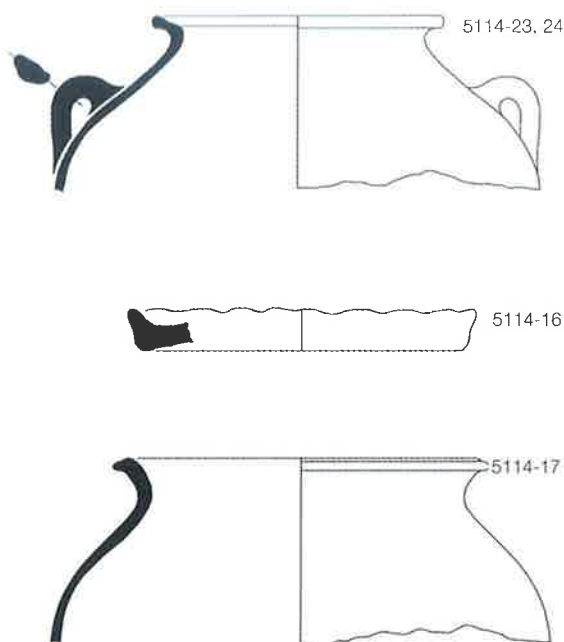

Caterina de Sena, Can Desbrull i Carrer de l'Olivera. A més, se suposa que el pou núm. 7 de Santa Caterina de Sena, excavat als anys seixanta per G. Rosselló Bordoy, contenia aquestes ceràmiques -aleshores no identificades per aquest autor en cap dels seus treballs- i va ser datat entre els anys 1311 i 1343 (RIERA 1997, 227). El jaciment del carrer de l'Olivera es localitza al Puig de Sant Pere en una zona parcel·lada a partir de 1229. No obstant això, el lot més important procedeix d'un pou localitzat en el centre del pati d'una casa medieval trobada a Can Desbrull, seu del Museu de Mallorca, i per comparança amb les restes de Sena 7 cal datar-los en la primera meitat del segle XIV. M. Riera indica que les ceràmiques del carrer de l'Olivera poden conformar un grup antic que es dataria en el primer quart del segle XIV, tant per la troballa d'una moneda de Jaume II de Mallorca com pel seu context, amb presència de pisa decorada catalana i grafit tirrènic arcaic.

Quant al repertori formal d'aquestes ceràmiques localitzades a Mallorca, es troben olles de cos arrodonit, base convexa i vora de llavi voltat (Làrn. 2, núm. 1, 6 i 7), anomenades de perfil en "S", a voltes amb la base un poc diferenciada per una carena, i de forma esporàdica amb nanses verticals; tapadores amb nansa horitzontal; vora onada amb digitacions i mugrons inferiors de subjecció (Làrn. 2, núm. 3), o amb forma de platerets semblats a les de tipologia musulmana (Làrn. 2, núm. 8 i 9); cassoles baixes de base convexa amb bec vessador (Làrn. 2, núm. 10 i 11); llibrells troncocònics i base plana de llavi triangular (Làrn. 2, núm. 12) i també llavi fi obert, i un fogó de fang (Làrn. 2, núm. 13).

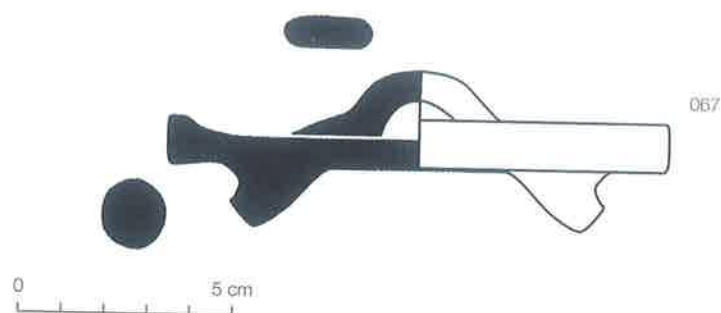
En el cas de Sóller, les olles i tapadora que hem considerat solen ser en conjunt semblants de factura, acabat i coccio. Hi predomina la reducció, cor negre, en general, en pastes grises, a

Làmina 4. Treballs del segle XIII o inicis del s. XIV del Vall Vell de València, Jolana de tradició musulmana amb coberta interior de plom. Olles grises i tapadora de vora ondulada (pots de Rosselló i Llop, 1999).

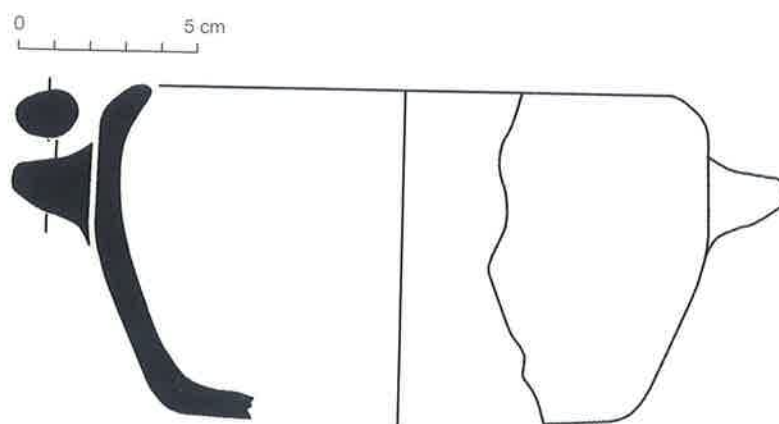

voltes amb taques rogenques que manifesten combustions irregulars. En canvi, M. Riera esmenta que les troballes de Palma no ofereixen un grup d'aspecte, pastes o coccions uniformes, cosa que fa sospitar procedències diverses. De fet, una única greixonera de bec té la pasta ocre de cor gris i desgri-xants de mica daurada i inclusions blanques, mentre que dos gibrells tenen el cos espatulat sobre una engalba obscura i pasta grollera, i un tercer cos negre de cor gris. Les olles del carrer de l'Olivera s'assemblen més a les localitzades a la vall de Sóller, pastes vermelles de cor negre o gris o grisa reductora completa. El fogó presenta el cos bicolor dins tonalitats ocres i les tapadores són ocres i rogenques amb descoloració ocre superficial, és a dir, de predominant coccio oxidant.

Formalment les olles corresponen en general als tipus Ia i Ib de Casampons (Berguedà, Catalunya). Allí s'han datat entre finals del segle XII i inicis del segle XIII, però són comunes en localitzacions dels segles XIII i XIV. Per altra banda, les decoracions d'algunes de les peces trobades a la Tafona de Can Serra (c. 1300-1340) tenen paral·lels exactes en aquell taller català (PADILLA 1984). No obstant això, els motius de línies ondulades i la morfologia de les cassoles troben peces semblants en la comarca catalana del Vallès (ROIG, COLL I MOLINA 1997). Olles i cassoles semblants s'han trobat també en el Bullidor, encara que amb una cronologia més extensa (Làrn. 3) (AMIGO *et al.* 1987). En relació amb les olles, cal esmentar que un escàs grup presenta vidriat de plom intern, i podem suggerir que tal volta aquestes pogueren iniciar la seva difusió majoritària després del 1300, encara que per descomptat el vernís de plom és conegut amb anterioritat en els tallers barcelonins. La cassola i el fogó troben paral·lels en la producció de la Vinya d'en Sant (Castellar del Vallès), que es data cap a mitjan segle XIII. Cassoles

Làmina 5. Troballes del barri del Fortí de Dénia
(segons GISBERT *et al.*, 1992).

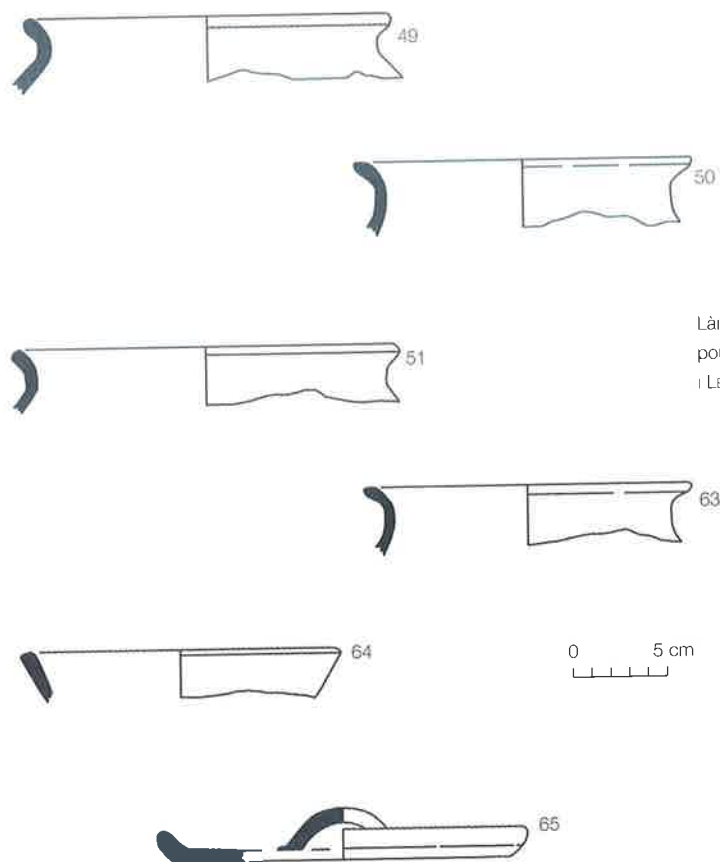

d'aquest tipus també s'han trobat en el barri musulmà del Fortí de Dénia (GISBERT *et al.* 1992, 160, núm. 066) (Lám. 5), que sembla que fou arrasat arran de la conquesta o poc temps després. Els llibrells són similars als de Santa Margarida de Martorell, també dels segles XII i XIII, i finalment les tapadores recorden tipus del taller de Cabrera d'Anoia, o de Santa Maria de Rubió, en funcionament en el segle XIII (RIERA 1997: 229). La tapadora de Can Pinya, amb mugrons inferiors i vora onada amb ditades, també troba paral·lels entre les produccions de Casampons, fins i tot amb els apèndixs de sota (PADILLA, 1984), i una tapadora semblant va aparèixer a les excavacions del barri musulmà del Fortí de Dénia, abandonat després de la conquesta (c. 1245) (GISBERT *et al.* 1992, 160, núm. 067) (Lám. 5), mentre altres fragments de llavi ondulat d'aquestes tapadores es documenta en els farciments del Vall Vell de València (Lam. 4, núm. 5114-16) dut a terme sota Pere III. És significatiu que les troballes de Palma han aparegut en diverses ocasions acompanyades per monedes del segle XIV.

El cas de València

En el nou Regne de València sorgit després de la conquesta del Sharq al-Andalus, s'han identificat ceràmiques grises catalanes de cuina, generalment olles, a diversos indrets, a més dels indicats abans. En excavacions urbanes d'Onda (província de Castelló) han aparegut alguns fragments i també en els nivells fundacionals de Castelló de la Plana, de l'any 1251. Aporta un testimoni cronològic de gran fiabilitat el castell d'Ambra de Pego, fortalesa ocupada entre 1258 i 1286/90 que va proporcionar no només la troballa d'olles importades amb mica daurada, sinó també les primeres vaixe-

lles de taula amb coberta de plom que poden ser datades en contextos postconquesta, i que manifesten una clara continuïtat amb algunes produccions musulmanes prèvies (fonts o servidors amb vidriat de plom intern), encara que també mostren la introducció de noves formes com el gerro o "pitxer" que reflecteixen clares influències de la vaixel·la de prototipus metàl·lics (AZUAR *et al.* 1999). A València, tipus similars s'ha trobat als nivells ja esmentats del Vall Vell de la ciutat, antic fossat musulmà que es farcí després de la conquesta (ROSSELLO MESQUIDA, LERMA 1999). En aquest lloc, les olles i tapadores amb mica daurada s'associen en alguns estrats a les primeres pises importades, grafit arcaic tirrènic d'origen lligur o pisa catalana esmaltada i decorada amb verd i negre, així com a importacions xineses, en concret un fragment d'un got guan d'època Yuan. La ceràmica comuna de taula segueix, tal com veiem en el castell d'Ambra, prototipus musulmans preconquesta, i es presenta únicament amb un vidriat de plom. En la mateixa ciutat de València s'han trobat també aquests materials dins del pou 7 de l'Almoina (PASCUAL, MARTÍ 1987), i en la sinia musulmana que es va trobar farcida al solar de l'edifici de les Corts Valencianes (LOPEZ, MARTÍN *et al.*, 1994), on apareixen amb vidriat de plom i poden ser datades abans de l'any 1348, data probable de la formació del dipòsit arran de la "gran mortaldat". Podem afegir al conjunt la troballa recent d'un conjunt de ceràmiques comunes procedents d'un pou del carrer Comte de Trénor de València, situat en el pati d'un habitatge islàmic proper a la porta d'al-Qantara, en el qual les olles, greixoneres, cassoles, tapadores amb nansa superior de pont i paelles (cassoles amb mànec), presenten pastes amb minerals de quars i làmines de mica daurada en proporcions d'un 89,65% (ROSSELLO, LERMA 2005: 92) (Fig. 6, 7 i 8). Segons els autors, i donat el context amb presència de pisa bicroma en verd i manganès del tipus

Làmina 6. Vores d'olla i tapadora procedents del pou del carrer Comte de Trènor (pres de ROSSELLO i LERMA 2005).

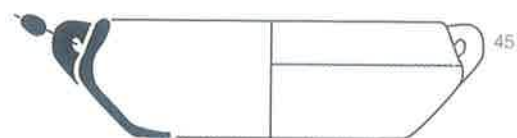
'paterna clàssic' i evolucionat, daurat i blau de la producció valenciana d'estil malagueny evolucionat, i importacions de pisa decorada en blau i negre mameluca, procedent de Síria o l'Egipte, el conjunt dataria de la primera meitat del segle XIV.

A més, la presència d'aquestes olles catalanes també s'esmenta en la documentació escrita de la ciutat de València de moments avançats, cosa que indica la tradició que encara existia de la seva distribució comercial. De fet, M. Olivar Daydi (1950, 1952) va recollir diverses referències: la primera, del 1319, esmenta "olla...terre de sacro Quinti" i "olles...Sent Cantí"; una altra de 1342 cita "olla i olles de Sent Cantí", i finalment en un tercer document del mateix any s'indica "olla de Barcelona". L'al·lusió a Sacro Quinti s'ha d'entendre com de Sant Quintí de Mediona (Alt Penedès, Barcelona), segons proposà M. Olivar, un dels centres ollers catalans documentats fins i tot per l'arqueologia. No obstant això, en alguns articles s'ha interpretat que es refereix invariablement a Saint-Quentin La Poterie (Gard, França) i s'ha afirmat que a Palma s'han localitzat olles del grup de l'Uzège d'aquesta procedència (ROSSELLO BORDOY 1986; GONZALEZ GOZALO 1998; COLL CONESA 1998: 74-75) encara que difícilment trobem paral·lels a les produccions d'aquell taller (THIRIOT 1985; 1986), al qual s'atribueixen també algunes peces amb nanses de cinta i vidriats localitzades a la ciutat de València (ROSSELLO, LERMA 2007: 101).

Discussió

En els jaciments del segle XIII i principis del segle XIV es detecta a Mallorca i en algunes localitats valencianes la presència de ceràmica catalana de cuina de cocció reductora. En el cas de

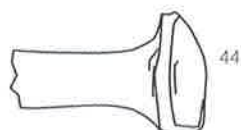
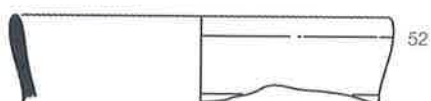
Mallorca, la completa desintegració de la societat islàmica va comportar la desaparició de la indústria local i del sistema d'ús extensiu de ceràmiques de cuina, de variada morfologia, i vaixel·la de taula, normalitzat entre els musulmans. Davant d'això degué evidenciar-se la necessitat de proveir-se d'aquests materials de diversos indrets de la costa catalana, la més accessible i d'on provenien els nombrosos colons instal·lats a l'illa. La ulterior i progressiva reconstrucció del teixit productiu no va eliminar la necessitat de prosseguir amb la importació fins i tot de béns bàsics, com la ceràmica de cuina, en percentatges superiors al 25% en el cas rural mallorquí, fins a ben entrat el segle XIV. Aquesta penetració coincideix amb l'auge dels ollers catalans i barcelonins, però també incideix en aspectes complementaris, com és la necessària arribada de nous costums en la taula i l'alimentació dels repobladors assentats a l'illa. El fet adquireix encara major significació si es considera que, en els primers llocs d'habitació arranats es troben olles i cassoles importades, elements veritablement bàsics per a la subsistència, i la documentació manifesta que no és fins entrat el segle XIV quan gran part de la vaixel·la de taula, realitzada llavors principalment en fusta i metall, se substituï per pisa decorada, les primeres importacions de les quals semblen iniciar-se cap al 1300. En el cas de València la ruptura de la tradició ceràmica musulmana apareix més difusa, especialment per la continuació de formes de taula (cantarelles, safes o fonts vidriades, etc.), encara que queda clara l'aparició de noves ceràmiques de cuina d'importació i d'origen català que substitueixen les prèvies i que tal volta influïren en les noves tradicions terrisseres. Fins i tot el barri del Fortí de Dénia mostra aquesta evidència. Aquí es palesa que això es va poder haver originat amb la introducció de noves tradicions culinàries per part dels nouvinguts. Complementant algunes afirmacions sobre la difusió principalment regional d'a-

Làmina 7: Vores de cassola procedents del pou
del carrer Comte de Trènor (pres de Rosello
i Lerma 2005).

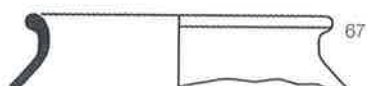
0 5 cm

Làmina 8: Mânec de paella i vores d'olles i de
cassoles procedents del pou del carrer Comte
de Trènor (pres de Rosello i Lerma 2005).

0 5 cm

questes ceràmiques, aquests testimoniatges semblen manifestar que la ceràmica catalana de cuina, i tal vegada especialment la de Barcelona, fou un element de comerç de certa rellevància i fins i tot un bé apreciat per les seves propietats, com la refractarietat, que permetia l'escalfament directe de vas i del contingut amb menys riscos de trencament, la duresa superficial, i una pitjor porositat que li donava la major sinterització de la superfície en ser cuita en atmosfera reductora, qualitats que donaven una major vida útil al vas en comparació amb ceràmiques més poroses, etc. (VENDRELL *et al.* 1997).

En un moment inicial la ceràmica grisa de cuina va poder acompanyar els colons en els seus desplaçaments, però, en qualsevol cas, va continuar després assortint un mercat especialitzat que podem rastrejar almenys fins a mitjan segle XIV. Tal com passava en el món musulmà, cal entendre que la terrissa catalana de cuina, com element bàsic per a la supervivència, no sols fou un bé que es produïa massivament, sinó que el seu cost de compra devia ser veritablement baix. A aquest aspecte cal afegir el tractament fiscal de la terrissa, del qual sabem que, en general, fou prou favorable durant una bona part del segle XIII (LOPEZ ELUM 1984: 51-54). En aquest sentit cal considerar el silenci sobre la ceràmica a les lleudes de València (1243), Colliure (1249), Alzira (1250), Borriana, Morvedre i Sagunt (1251), que farien pensar que la ceràmica no fou vista, cap a la meitat del segle XIII, com a matèria impositiva. Tal volta això es ratifica a partir de les lleudes de Perpinyà (1250), Colliure (1252), Tortosa (1252) i València (1271), que fan esment a la circulació d'aquests béns, en especial olles i cànsters, però amb un tractament desigual. Mentre la primera indica que la somada o càrrega de bestia havia de pagar 1 diner, les altres eximien del pagament d'impost a l'obra de terra. La situació varià en general a les darreries de segle, probablement quan s'articulà millor la producció, amb la proliferació de centres, ja que tant la lleuda de Tortosa de 1276, el peatge d'Alagó i Gallur (1292), o les de Colliure del rei de Mallorca (1300 i 1317)³, preveuen pagaments per al trànsit d'olles, gerres i, a la darrera, també per a l'obra de "Malicha"⁴. Malgrat això, hem vist que la circulació d'aquests productes, iniciada dins els nous territoris conquerits, fou general durant la segona meitat del segle XIII i perdurà fins a ben entrat el segle XIV, quan encara els trobem als dipòsits arqueològics relacionats amb la "gran mortaldat". ■

3 La datació de la lleuda de Colliure és dubtosa i sol indicar-se que fou redactada entre el 1297 i el 1317, encara que la segona data és probablement la més fiable.

4 Desitgem esmentar la inestimable ajuda que ens ha proporcionat Júlia Beltrán d'Heredia, del Museu de la Ciutat de Barcelona, qui ens va permetre accedir al nombrós material procedent de les excavacions d'aquesta ciutat, ens en va proporcionar fotografies i ens va permetre comprovar la similitud entre aquests i els localitzats en excavacions i prospeccions de Sóller. També volem agrair les informacions de V. Estall i J. Alfonso i l'ajuda de la directora del Museu de Mallorca, Joana Maria Sampol, per facilitar-nos l'accés al material custodiat en el Museu de Mallorca.

BIBLIOGRAFIA

AMIGO, J.; BARBERA, J.; CORTADELLA, J.; GUASCH, D.; SOLIAS, J.M.; CORTES, M.A. (1986): *El Bullidor jaciment medieval. Estudi de materials y documentació*. Sant Just Desvern: Ajuntament de Sant Just Desvern.

Azuar, R.; MARTI, J.; Pascual, J. (1999): <<La Castell d'Ambra (Pego). De las producciones andaluses a las cerámicas de la conquista feudal (siglo XIII)>>. *Arqueología y Territorio Medieval*, 6, pp. 279-301.

BELTRAN DE HEREDIA, J. (1997): <<La cerámica localizada a l'extradós de les voltes de la Pia Almoina de Barcelona>>. A *Ceràmica medieval catalana. El monument, document*. Quadrens científics i tècnics, 9, Diputació de Barcelona, pp. 235-253.

— (1998). <<Tipologia de la producció barcelonina de ceràmica comuna baixmedieval. Una proposta de sistematització>>. A I. Padilla y J. M. Vila *Ceràmica medieval i postmedieval. Circuits productius i seqüències culturals*. Monografies d'Arqueologia Medieval i Postmedieval, 4, Barcelona, pp. 177-204.

— (2007). <<Pisa arcaica i vaixela verda al segle XIII. L'inici de la producció de pisa decorada en verd i manganés a la ciutat de Barcelona>>. *Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona*, 3, pp. 138-158.

Bernat i Roca, M.; SERRA i BARCELÓ, J. (1994): "Ceràmica medieval malloquina: entre la pervivència andalusina i la tradició cristiana". *Actas del IV Congreso de Arqueología Medieval Española*, vol III, (Alicante 1993), Asociación Española de Arqueología Medieval, Diputación de Alicante, pp. 825-831.

CARBONERO, M. A. (1992): *L'espai de l'aigua. Petita història hidràulica tradicional a Mallorca*, Consell Insular de Mallorca.

COLL CONESA, J. (1979): <<Algunos materiales de época medieval hallados en Sóller>>. *Bol. Sociedad Arqueológica Luliana*, XXXVII, pp. 253-288. Tirada aparte monográfica en *Trabajos del Museo de Mallorca*, nº 29.

— (1987): <<Importaciones cerámicas bajomedievales en el valle de Sóller (Mallorca)>>. *II Congreso de Arqueología Medieval Española*, Vol. II, pp. 357-373.

— (1989): <<Ceràmica i canvi cultural a la València medieval. L'impacte de la Conquesta>>. *Afers*, 7, pp. 125-167.

- (1996): <<Cerámica y evolución del patrón de asentamiento en el valle de Sóller (Mallorca, Baleares) (ss. iv al xii)>>. *Actas del XXIII Congreso Nacional de Arqueología*, vol. II, (Elche, 1995), pp. 395-420.
- (1998): <<Mallorca, movimientos y corrientes comerciales a través de la cerámica>>. A Mallorca i el comerç de la ceràmica a la Mediterrània, Catàleg de la exposició, Palma de Mallorca: Fundació La Caixa, pp. 64-91.
- (2007a): *Historia de Sóller. Desde la Prehistoria a l'època musulmana*, Sóller.
- (2007b): <<Sóller dins el panorama del comerç de la ceràmica a l'època medieval>>. *Primeras Jornadas de Estudios Locales*, Sóller: Ajuntament, pp. 9-43.
- GISBERT, J. A.; BURGUERA, V.; BOLUFER, J. (1992): *La cerámica de Daniya -Dénia-. Alfares y ajuares domésticos de los siglos xii-xiii*. Valencia: Ministerio de Cultura, Museu Arqueològic de la Ciutat de Dènia.
- LAIZ REVERTE, M. D.; RUIZ VALDERAS, E. (1988): <<Cerámicas de cocina de los siglos v-vii en Cartagena (C/Orcel-D. Gil)>>. *Antigüedad y Cristianismo*, V, pp. 265-301.
- LEENHART, M.; PITON, J.; VALLAURI, L.; FOY, D. (1996): <<L'Évolution des vaisselles médiévales à Arles: l'Exemple du dépôt des Prêcheurs>>. *Archéologie du Midi Médiéval* 14, pp. 97-139.
- LOPEZ MULLOR, A. (1997): <<Difusió i datació de materials procedents de la terrisseria de Cabrera d'Anoia o Cabrera d'Igualada (Anoia, Barcelona)>>. A G. Rosselló-Bordoy (Coord.), *Transferències i comerç de ceràmica a l'europpa mediterrània (segles xiv-xvii)*. Palma de Mallorca, pp. 75-89.
- LOPEZ MULLOR, A.; CAIXAL, A.; FIERRO, X. (1998): <<Alguns materials ceràmics apareguts en contextos de l'època medieval a les comarques de Barcelona>>. A J. I. Padilla y J. M. Vila, *Ceràmica medieval i postmedieval. Circuits productius i seqüències culturals*. Barcelona, pp. 39-55.
- LOPEZ GARCÍA, I.; MARIN, C.; MARTINEZ, R.; MATAMOROS, C. (1994): *Hallazgos arqueológicos en el Palau de les Corts*. Valencia: Corts Valencianes.
- OLIVAR DAYDI, M. (1950): <<La vajilla de madera y la cerámica de uso en Valencia y Cataluña durante el siglo xiv>>. *Anales del Centro de Cultura Valenciana*, anejo 2, Valencia.
- (1952). *La cerámica trecentista en los países de la Corona de Aragón*. Barcelona: Ed. Seix y Barral.
- PADILLA, J. I. (1984): <<Contribución al estudio de las cerámicas grises catalanas de época medieval: el taller, los hornos y la producción de Casampons>>. A *Ceràmica grisa i terrissa popular de la Catalunya medieval*, <<Acta/Mediaevalia>>, annex 2, pp. 99-143.
- PADILLA, J. I.; VILA CARABASA, J. M. (1996): <<El artesanado de la cerámica a través de las fuentes medievales de época medieval>>. A I. Schütz. *Visión global y acción local. Global denken - lokal handeln*. Agost: Centro Agost, pp. 63-76.
- PASCUAL, J.; MARTI, J. (1987): <<Nuevos datos para el estudio de la cerámica valenciana del siglo xiv>>. A *II Congreso de Arqueología Medieval Española*, Tom. III, Madrid, pp. 600-612.
- RIERA FRAU, M. M. (1997): <<Ceràmica grisa catalana a Mallorca, 1229-1350>>. A *Ceràmica Medieval Catalana. El monument, document. Quaderns científics y tècnics*, 9. Barcelona: Diputació de Barcelona, pp. 225-234.
- ROIG, J.; COLL, J. M.; MOLINA, J. A. (1997): <<Ceràmica d'època carolingia i comtal al Vallès>>. A *Ceràmica Medieval Catalana. El monument, document. Quaderns científics y tècnics*, 9. Barcelona: Diputació de Barcelona, pp. 37-62.
- ROSSELLO BORDOY, G. (1978): *Ensayo de sistematización de la cerámica árabe en Mallorca*, Palma de Mallorca.
- (1986): <<Mallorca: comercio y cerámica a lo largo de los siglos x al xiv>>. A *II coloquio internacional de Cerámica Medieval en el Mediterráneo Occidental* (Toledo 1981). Madrid: Ministerio de Cultura, pp. 193-204.
- ROSSELLO MESQUIDA, M.; LERMA ALEGRIA, J. V. (1999): <<El 'Vall Vell' de Valencia: Un registro cerámico excepcional de los siglos xiii-xiv>>. A *Actas del Coloquio "La cerámica andalusí. 20 años de investigación"* (Jaén 1997). *Arqueología y Territorio Medieval*, 6, pp. 303-319.
- (2005): <<Ceràmica medieval d'un pou del C7 Comte de Trénor (València): aportacions al panorama ceràmic trecentista a la ciutat de València>>. *Qulayra* 1, pp. 87-106.
- SOTO, R. "Mallorca, 1229-1302: del Repartiment a las Ordinacions". A M. Barceló (1984). *Història de Pueblos de España: Aragón, Cataluña, Baleares, Valencia*. Barcelona: Argos Vergara.
- THIRIOT, J. (1985): <<Les ateliers de potiers post-médiévaux de Saint-Quentin-la-Poterie (Gard): état de la recherche>>. *Archéologie du Midi Médiéval* 3, pp. 123-150.
- (1986): *Les ateliers médiévaux de poterie grise en Uzège et dans le Bas-Rhône*. DAF: Paris.
- TRIAS, M. (1982): <<Notícia preliminar del jaciment islàmic de la Cova dels Amagatalls>>. *Quaderns de Ca la Gran Cristiana*, 1, Palma de Mallorca.
- VENDRELL, M.; PRADELL, T.; GARCIA, M. T.; MOLERA, J. (1997): <<Producció i difusió de la ceràmica grisa a Catalunya durant l'Edat Mitjana>>. A *Ceràmica Medieval Catalana. El monument, document. Quaderns científics y tècnics*, 9. Barcelona: Diputació de Barcelona, pp. 263-272.
- ZOZAYA, J.; FERNANDEZ-MIRANDA, M.; MOURE, A. (1972): <<El yacimiento medieval de Almallutx (Escorca, Baleares)>>. *Noticiario Arqueológico Hispánico, Arqueología* 1. Madrid: Ministerio de Educación, pp. 197-220. ■

Arqueologia Medieval

03

REVISTA CATALANA
D'ARQUEOLOGIA MEDIEVAL

JACIMENTS

De seu del Concili Provincial
a Seu Metropolitana.
Treballs arqueològics
a la Catedral de Tarragona
(2000-2003)

TERRITORIA

Fars i torres de guaita
a Catalunya: sobre
la problemàtica dels orígens

MATERIALS

Mallorca i el comerç medieval
de les olles de Barcelona
i el seu entorn

Sobre la *firmitas* dels edificis
medievals. Els sistemes
de fonament documentats
al convent de Santa Caterina
de Barcelona

INTERVENCIIONS ARQUEOLÒGIQUES 2006-2007

DOCUMENTA

El paisatge de la Manresa
medieval a partir de l'estudi de
les seves muralles

METODOLOGIES

La pisa de Barcelona:
una aproximació
arqueomètrica al seu estudi

Terragona, un dibuix de la ciutat
en temps de la Guerra dels
Segadors atribuït al pintor italià
Ercole Bazzicaluva

